

РОЗВИТОК НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена проблемам розвитку неформальної освіти дорослих в Україні. Визначено загальні характеристики неформального навчання, виділено завдання та ознаки неформальної освіти. Підкреслено роль та значення неформальної освіти дорослих; проаналізовано навчальні програми у галузі неформальної освіти дорослих в Україні, а також охарактеризовано їх змістове наповнення; підкреслено важливість надання якісних освітніх послуг у сфері неформальної освіти дорослих. Університет третього віку, Вищу народну школу, навчальний гурток можна вважати специфічними складовими вітчизняної системи неформальної освіти дорослих і прикладом впровадження кращих ідей світового досвіду розвитку освіти дорослих. У статті наголошено на важливості неформальної освіти в контексті освіти впродовж життя.

Ключові слова: неформальна освіта, навчальний гурток, Вища народна школа, Університет третього віку.

**РАЗВИТИЕ НЕФОРМАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ВЗРОСЛЫХ В
УКРАИНЕ**

Аннотация. Статья посвящена проблемам развития неформального образования взрослых в Украине. Определены общие характеристики неформального обучения, выделены задачи и признаки неформального образования. Подчеркнута роль и значение неформального образования взрослых; проанализированы учебные программы в области неформального образования взрослых в Украине, а также охарактеризованы их содержательное наполнение; подчеркнута важность предоставления качественных образовательных услуг в сфере неформального образования взрослых. Университет третьего возраста, Высшую народную школу, учебный кружок можно считать специфическими составляющими отечественной системы неформального образования взрослых и примером внедрения лучших идей мирового опыта развития образования взрослых. В статье отмечается

важность неформального образования в контексте образования в течение жизни.

Ключевые слова: *неформальное образование, учебный кружок, Высшая народная школа, Университет третьего возраста.*

УДК 372.7(477)

N. O. Terokhina

Sumy State Pedagogical University

named after A. P. Makarenko

DEVELOPMENT OF NON-FORMAL ADULT EDUCATION IN UKRAINE

Annotation. *The article deals with the problems of non-formal adult education in Ukraine. The general characteristics of non-formal learning are defined, tasks and features non-formal education are allocated. the role and importance of non-formal adult education is emphasized, educational programmes in the field of non-formal adult education in Ukraine are analysed and their semantic content is characterized; the importance of providing qualitative educational services in the field of non-formal adult education is stressed. University of the Third Age, Higher Folk school, academic circle can be regarded as specific components of the national system of non-formal adult education and an example of implementation of the best ideas of world experience of adult education. The article stresses the importance of non-formal education in the context of lifelong learning.*

Providers of non-formal adult education in Ukraine are characterized: government agencies that deal with training; businesses that support and create conditions for the professional development of its employees; NGOs working on grant support or on another basis.

It was determined that education and prevention of illiteracy of adult population were the main purposes of non-formal adult education by 1917; after 1917 the priority goal was to prevent illiteracy, while institutionalization and indoctrination of adult education intensely occurred, to the compensatory function of adult education added political and educational function, which eventually became dominant. Only in the 90s of XX century gradually were created the prerequisites for the implementation of non-formal adult education its primary purpose - providing professional and personal development of adults throughout life according to the needs of the individual, economy and society. However, at the present stage of development of non-formal adult education in Ukraine there are many problems. Questions and answers to more of them can be found by analyzing, systematizing and adapting the experience of countries that have some achievements in the development of non-formal adult education, including the United States.

Key words: *non-formal education, study circle, High Folk School, University of the Third Age.*

Постановка проблеми. Соціально-економічні зміни, що відбуваються в Україні, її інтеграційні устремління зумовлюють необхідність реформування системи освіти, визнаючи її ключовим інструментом суспільних змін. Освіта дорослих є важливим компонентом вітчизняної системи освіти, імперативом науково-технічного прогресу [1], засобом подолання світової економічної кризи, кризи компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел засвідчує, що проблемам освіти дорослих взагалі та неформальній освіті дорослих, зокрема, присвячені роботи таких науковців, як Д. Антонової, І. Беюл, Л. Ведернікової, С. Вершловського, В. Гаргай, В. Давидової, С. Змєйова, Т. Зотової, С. Коваленко, Н. Ничкало, О. Митіної, О. Огієнко, К. Онушкіної, І. Фокіної, О. Хахубія та ін. Хоча предметом досліджень науковців був широкий спектр теоретичних і практичних проблем освіти дорослих, проте питанням розвитку неформальної освіти дорослих, яка розвивається швидкими темпами в інших країнах світу у нашій країні не приділялася належна увага.

Мета статті. Звідси, *метою нашої статті* є дослідити особливості розвитку неформальної освіти дорослих в Україні в контексті освіти впродовж життя, проаналізувати навчальні програми у галузі неформальної освіти дорослих в Україні, а також охарактеризувати їх змістове наповнення; підкреслити важливість надання якісних освітніх послуг у сфері неформальної освіти дорослих.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наші розвідки свідчать, що Україна має давні традиції розвитку освіти дорослих. На думку Л. Сігаєвою, перше усвідомлення важливості освіти дорослих розпочалося в епоху просвітництва (XVIII століття), з розвитком ідей гуманістичної філософії про важливість саморозвитку людини [8]. У другій половині XIX століття гостро постала проблема грамотності і, перш за все, грамотності дорослої людини. Це спонукало до відкриття недільних шкіл для дорослих. Перша така школа запрацювала у Києві у 1859 році. Її засновником і ідейним натхненником став

М.І. Пирогов. Через рік було відкрито 65 недільних шкіл, зокрема, у Харкові, Полтаві, Ніжині, Чернігові, Одесі [2].

Недільна школа для дорослих стала не тільки місцем набуття грамотності, але й у ній створювалися умови для розвитку демократичного руху, свідомості, збереження національних культурних цінностей. Тому їх закриття всіх недільних шкіл у 1862 році, а також народних читалень та заборона публічних лекторіїв стало суттєвим ударом по освіті дорослих, по формуванню демократичних поглядів людей на життя, розвиток країни. Тільки у 1871 було дозволено відкривати при училищах недільні курси для дорослих, а у 1896 році був організовано відділ недільних шкіл, який очолила Х.Д. Алчевська. Вона була керівником харківської недільної школи, в якій всіляко підтримувалися інноваційні ідеї у навчанні, розроблялися навчальні програми, методичні рекомендації. Під редакцією Х.Д. Алчевської було надруковано посібник «Книга дорослих», яка стала настільною книгою для багатьох викладачів і не тільки тих, хто працює з дорослими [7].

Подальша розбудова освіти дорослих наприкінці ХІХ - початку ХХ мала демократичне спрямування: відкривалися вечірні, недільні школи для дорослих, гуртки, безкоштовні бібліотеки; запрацювало Лекційне бюро, яке опікувалося проведенням публічних лекцій; з'явилися комітети грамотності. За результатами наукових досліджень Є. М. Мединського, можна виокремити п'ять типів шкіл для дорослих, які функціонували на початку ХХ століття, а саме: школи грамоти для дорослих, зокрема, недільні і вечірні школи, навчання в яких було спрямовано на подолання неграмотності; повторювально-додаткові загальноосвітні курси. Тривалість навчання на курсах складала три роки. Їх основною метою було надати середню освіту тим, хто не отримав її вчасно. Зміст навчання відповідав змісту навчання гімназій і реальних училищ; професійні (спеціальні) курси. Тривалість навчання – 2 тижня – 1 рік. Їх метою було навчати дорослу людину певному ремеслу; додаткові школи - тривалість навчання – 3 роки. Їх метою було надати додаткові знання людям з початковим рівнем освіти, які поєднували навчання у школі з роботою. Зазвичай такі школи

працювали у сільській місцевості; народний університет - тривалість навчання – до року. Його мета – розширення світогляду, розвиток критичного мислення, доступність наукових знань для всіх бажаючих [4, с. 19].

Усі зазначені інституції дорослих відрізнялися доступністю, безкоштовністю, орієнтованістю навчального процесу на того, хто навчається.

Наші розвідки переконують, що більш системний розвиток теорії і практики освіти дорослих у нашій країні розпочався після 1917 року, коли всі сили було кинуте на боротьбу з неписьменністю, у якій «школа для дорослих повинна була зайняти своє місце у народній освіті навчання». Було створено Інститут позашкільної освіти, який опікувався як підготовкою вчителів, так й науково-дослідницькою роботою щодо проблем освіти дорослих, які висвітлювалися на сторінках новоствореного журналу «Позашкільна освіта».

У державній політиці 20-років XX століття боротьба з неграмотністю стала одним з її пріоритетних напрямів, тому здійснювалася широка державна допомога освіті дорослих, культурному розвитку народу, розпочалася її інституціоналізація. Зазначимо, що одним із перших декретів радянського уряду був декрет «Про ліквідацію неписьменності серед населення» (1919 р.), за яким кожен громадянин країни віком від 8 до 50 років повинен був навчатися грамоті. Основна відповідальність за виконання положень декрету була покладена на новостворене добровільне товариство «Геть неписьменність» (1923), з гаслом - «Письменний! Ти повинен навчити неписьменного». Система освіти дорослих поєднувала такі заклади: лікнеп, школа малописьменних, школа письменних підвищеного типу. Причому школи письменних підвищеного типу нагадували радпартшколи і робітфаки, у яких політичній освіті приділялася головна увага [2].

Аналіз наукових джерел переконує, що розвиток освіти дорослих у післявоєнні роки зумовлювався політичними і економічними реаліями 50-х років XX століття, загальними цілями, що стояли перед освітою: відродження народної освіти, відновлення і будівництво закладів освіти, боротьба з неграмотністю дорослого населення. Тому основною функцією освіти дорослих

стає компенсаторна, що спрямовувала на компенсування недоліків в освіті. Водночас важливою залишалася адаптаційна функція, яка активізувала підготовку фахівців для різних галузей економіки. Проте політично-освітня функція освіти дорослих залишалася однією з провідних. Відбувалося активне формування мережі навчальних закладів і різних форм навчання дорослих: вечірні школи і гуртки грамоти; курси підвищення кваліфікації, на яких багато часу приділялося вивченню основ марксизму-ленінізму; річні курси з основ марксизму-ленінізму, а також з політекономії чи філософії тощо [8].

На нашу думку, народні університети відігравали важливу просвітницьку роль. Існувала досить широка мережа народних університетів: якщо у 1961 році їх кількість складала 6357, а їх слухачами було 1 млн.598 тис. дорослих, то у 1977 вже функціонувало 40297 народних університетів, які відвідувало майже 11 млн. людей [7, с. 250]. Їх перевагами були загальнодоступність і безкоштовність навчання, демократичність в управлінні і спілкуванні, врахування освітніх потреб слухачів різного віку. Деякі з них можна було б назвати, за аналогією з сучасною назвою, університетом третього віку, оскільки багато людей пенсійного віку їх відвідувало. Проте, на жаль, поступово посилювалася ідеологічна спрямованість їх діяльності, а у 90-х роках народні університети припинили свої існування, створивши вакуум, який тривалий час важко було заповнити.

Наші розвідки свідчать, що розвиток ринкової економіки у 90-тих роках XX століття став справжнім іспитом для багатьох людей, що пов'язано було з втратою роботи за спеціальністю, непотрібність на ринку праці, розгубленість і нерозуміння того, що отримана колись освіта не відповідає вимогам ринку праці тощо. Система освіти дорослих була повністю зруйнована. Необхідно було шукати нові шляхи її відтворення відповідно до соціально-економічних змін, які відбувалися у суспільстві.

На початку 90-х років XX століття починають активно з'являтися на ринку освітніх послуг провайдери, які пропонували різноманітні курси, тренінги, семінари, що спрямовувалися як на професійний, так й особистісний

розвиток дорослої людини. Проте їх функціонування носило стихійний характер і часто відрізнялося сумнівним змістом.

Проведений аналіз наукових джерел показує, що 90-тим рокам ХХ століття властиві такі тенденції щодо розвитку освіти дорослих: збереження і прилаштування закладів підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів, які з'явилися за радянські часи, до нових реалій життя; поява центрів, підрозділів у вищих навчальних закладах, які пропонували освітні послуги дорослим на комерційній основі; різке скорочення просвітницької діяльності; поява недержавних (приватних і громадських) закладів і організацій, які пропонують різнопланові освітні програми для дорослих.

На законодавчому рівні у Законі «Про освіту» (1991), до освіти дорослих відносилося тільки два напрями: післядипломна освіта і самоосвіта, що тільки ускладнювало і без того складну ситуацію в освіті дорослих [3].

Зазначимо, що в Україні до тепер не прийнятий Закон про освіту дорослих, хоча у 2004 році була здійснена така спроба. На жаль, ініціатива не знайшла підтримки у депутатів Верховної Ради і робота над ним була призупинена. Проте педагогічна спільнота робить все для того, щоб створити умови для усвідомлення необхідності прийняття такого Закону. Першим кроком до цього можна вважати розробку Інститутом педагогічної освіти і освіти дорослих Концепції розвитку освіти дорослих (2011).

У форматі нашого дослідження вважаємо за потрібне звернутися до діяльності Товариства «Знання» України - однієї з громадських науково-просвітницьких організацій, яка розпочала своє існування у 1948 році як Товариство по розповсюдженню політичних і наукових знань, і донині має суттєвий вплив на розвитку неформальної освіти дорослих в Україні. З 1999 року президентом Товариства «Знання» України є академік НАПН України Василь Григорович Кремень. Сьогодні Товариство «Знання» України працює над створенням інформаційної бази знань, а у планах – розбудова корпоративної інформаційної мережі.

На розвиток неформальної освіти дорослих в Україні має діяльність Всеукраїнського координаційного бюро Міжнародної громадсько- державної програми «Освіта дорослих України», що створене за сприяння Інституту освіти ЮНЕСКО (з 2000 р.). За його підтримки в Україні, починаючи з 2000 року проводяться щорічні Міжнародні тижні освіти дорослих, які спрямовані на популяризацію неформальної освіти дорослих, освіти впродовж життя.

Необхідно виділити той факт, що в Україні перша народна Вища школа на була відкрита в 1959 році у Севастополі. Сьогодні ВНШ працюють діють у Києві, Кіровограді, Львові, Кременчуці, Дніпропетровську, Полтаві, Харкові та інших містах, пропонуючи освітні послуги дорослим різного віку. Основою роботи таких шкіл є добровільність, активність, демократія. Зміст навчання ВНШ базується на інтересах, потребах дорослих слухачів. Нам вивчають мистецтво і спів, краєзнавство і історію, мови і літературу, комп'ютер і методики оздоровлення тощо. Найбільш важливою цінністю ВНШ є доброзичлива атмосфера, взаємодопомога і взаємоповага.

Цікавою і корисною подією у розвитку неформальної освіти дорослих в Україні стало проведення у 2011 р. Третього форуму Вищих Народних шкіл Росії і України у Кіровоградському інституті розвитку людини. Його основною ідеєю стала «навчання впродовж життя без будь-яких обмежень».

Ще однією формою неформальної освіти дорослих, яка застосовується в Україні є навчальні гуртки. Зауважимо, що навчальні гуртки є візитною карткою шведської системи неформальної освіти дорослих. Їх засновником, «батьком навчальних гуртків для дорослих» вважають шведського педагога і вченого О. Ольсона, який у 1902 році відкрив набір слухачів до першого навчального гуртка. З тих пір навчальні гуртки як форма неформальної освіти дорослих широко використовується у світовому освітньому просторі. Тематика навчальних гуртків визначається самими дорослими на основі власних інтересів і освітніх потреб. Наприклад, завдячуючи проектові Полтавського обласного осередку Ліги соціальних працівників України «Навчальний гурток для дорослих – освіта для всіх», дорослі українці долучилися до роботи у

навчальних гуртках «Світ у об'єктиві фотокамери», «Історія пишеться людьми», «Документальне кіно: особливий формат», «Літературний Кабінет», «Іпотерапія» та ін.

Важливим здобутком України у розвитку неформальної освіти дорослих, зокрема, дорослих пенсійного віку, є відкриття і функціонування Університетів третього віку. Перший Університет третього віку, був відкрито в місті Ковелі на Волині, на базі Ковельського територіального центру соціально-побутової реабілітації. Навчатися в університеті можна в залежності від бажання і інтересів. Сьогодні в Україні, за даними Міністерства соціальної політики, працює понад 300 Університетів третього віку, зокрема, у Києві, Харкові, Львові, Тернополі, Миколаєві, Житомирі, Шостки, Черкасах, Умані, Сумах, Кіровограді та інших містах України. Більш ніж 25 тисяч людей похилого віку із задоволенням навчалися в університетах третього віку. Наприклад, Київський університет третього віку має сім факультетів: психології, права, хорового співу, здорового способу життя, літературно-художній факультет. Його слухачі не тільки залучаються у різні форми навчання безпосередньо у навчальному закладі (лекції, дебати, диспути, перегляд кінофільмів тощо), але й виїжджають на екскурсії, відвідують театри, виставки, концерти, навіть організували театр «Ретро-бабусі» і аматорський колектив «Кияночки передусім!» [9]. Програма Університету третього подано у Дод. М-4.

На нашу думку, Університет третього віку, Вищу народну школу, навчальний гурток можна вважати специфічними складовими вітчизняної системи неформальної освіти дорослих, і прикладом впровадження кращих ідей світового досвіду розвитку освіти дорослих.

Об'єктивний погляд на ситуацію, що склалася у вітчизняній неформальній освіті дорослих дає право стверджувати, що визначальне значення на розвиток теорії і практики освіти дорослих має Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, у якому було створено відділ андрагогіки (2007 р.). Його очолила доктор педагогічних наук, професор Л.Б. Лук'янова – автор Концепції розвитку освіти дорослих. Було

започатковано видання науково-методичного щорічника «Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи». На початку 2015 року створено відділ зарубіжної педагогічної освіти і освіти дорослих, у якому планується проводити ґрунтовні порівняльно-педагогічні дослідження з проблем освіти дорослих. Свій внесок у розвиток освіти дорослих в Україні робить й ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», якій є членом Європейської асоціації освіти дорослих.

Зактуалізуємо на тому, що, зазвичай, провайдерами неформальної освіти дорослих є: державні структури, які опікуються підвищенням кваліфікації; бізнесові структури, які підтримують і створюють умови для професійного розвитку своїх працівників; громадські організації, які працюють на грантовій підтримки чи на іншій основі [10].

Наші розвідки показують, що всі ці провайдери присутні на ринку освітніх послуг в Україні і є приклади їх успішної роботи. Наприклад, досвід компанії «Систем Капітал Менеджмент», яка у 2011 році запропонувала проект щодо розробки професійних стандартів «Паспорт професій». Її партнерами стали Міністерство освіти і науки, молоді і спорту України, Британська рада, Конфедерація роботодавців України і Аналітичний центр «БЕСТ». Розробка паспортів професій дозволить, по-перше, усунути проблеми між запитом і пропозицією спеціалістів на ринку праці, по-друге, дозволить здійснювати процедуру валідації результатів неформальної освіти дорослих [5].

Громадські організації в Україні ще неповністю реалізують свої можливості щодо розвитку неформальної освіти дорослих. Хоча певні успішні проекти вже існують. Прикладом може слугувати проект «Думати демократично. Права людини у навчальних програмах», ініціаторами якого стали БФ «Резонанс» (Львів) і Громадсько-просвітницьке товариство «Едукатор» (с. Ломжі, Польща). В межах проекту аналізувалися навчальні програми з точки зору проблеми прав людини [5].

Педагогічна спільнота багато сподівань покладає на багаторічну співпрацю з Інститутом з Міжнародного співробітництва Німецької Асоціації Народних Університетів (DVV International), який співпрацює більш ніж з 1000

вищими народними школами і народними університетами у 40 країнах світу. За підтримкою Представництва DVV International в Україні реалізуються багато проектів у неформальній освіті дорослих, зокрема, «Розвиток мережі сільських центрів освіти дорослих в Сколівському районі», «Розширення мережі послуг центру ОБ «Логос», «Методологічна платформа андрагогіки – практиків», «Підтримка вразливих груп населення у Західній Україні в період кризи», «Професійна освіта і ресоціалізація засуджених», Навчання для дорослих: «Твоє здоров'я – в твоїх руках» та ін. [6].

Отже, якщо основною метою розвитку вітчизняної неформальної освіти дорослих до 1917 року було просвітництво і боротьба з неграмотністю дорослого населення, то після революції 1917 року, все ще пріоритетною метою залишалося подолання неграмотності, водночас інтенсивно відбувалася інституціоналізація і ідеологізація освіти дорослих, до компенсаторної функції освіти дорослих додалася політико-освітня функція, яка з часом стала домінуючою. Тільки у 90-х роках ХХ століття поступове приходить усвідомлення і створюються передумови для виконання неформальною освітою дорослих свого основного призначення – забезпечення професійного і особистісного розвитку дорослої людини впродовж життя, у відповідності до потреб самої людини, економіки, суспільства.

Таким чином, проведене дослідження дозволило зробити такі висновки: неформальна освіта розвивається як результат суспільного розвитку і на неї є попит; вона є важливою складовою неперервної освіти дорослих. Неформальна освіта має великі потенційні можливості щодо розвитку держави, суспільства, особистості. Проте на сучасному етапі розвитку неформальної освіти дорослих в Україні існує багато проблем і запитань, відповіді на більш з них можна знайти аналізуючи, систематизуючи і адаптуючи досвід країн, які мають певні досягнення у розвитку неформальної освіти дорослих, зокрема, європейських країн та США. Проведене дослідження не вичерпує зазначену проблему. Особливо перспективним може бути вивчення та узагальнення зарубіжного досвіду щодо розвитку неформальної освіти в Україні.

Література

1. Вершловский С. Г. Система образования взрослых как объект прогнозирования / С. Г. Вершловский //Человек и образование. – 2010. – № 1 (22). – С. 16–21.
2. Вовк Л. П. Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (II пол. XIX – 20-ті рр. XX ст.) : дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.01 / Вовк Людмила Петрівна. – К., 1995. – 451 с.
3. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 34, ст. 451. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/>
4. Медынский Е. Н. Внешкольное образование, его значение, организация и техника / Е. Н. Медынский. – СПб. : Наука, 1913. – 249 с.
5. Неформальное образование для региональных демократических трансформаций: Исследование / под общей ред. Д. Карпиевича и Г. Усатенко. – К. : Фонд «Европа XXI, 2012. – 176 с.
6. Представництво німецької (неурядової) організації Німецьке об'єднання народних університетів» (DVV International) в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.dvv-international.org.ua/?q=node/37>
7. Сисоева С. О. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Світлана Сисоева, Ірина Соколова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 308 с.
8. Сігаєва Л.Є. Тенденції розвитку освіти дорослих в Україні (друга половина XX–початок XXI століття) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Лариса Євгеніївна Сігаєва. – К, 2010 – 558 с.
9. Університет третього віку у Києві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://3vik.peredusim.kiev.ua/about-us/>
10. Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education / Recommendation CM/Rec(2010)7 and Explanatory Memorandum: – Strasbourg: Council of Europe Publishing, October, 2010. – Section 1, Art. 2. – 37 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.int>

